

5. Брагина М. Итальянский гуманизм. Этическое учения XIV – XV вв. М., 1980. 303 с.
6. Пагей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. К., 2010. 396 с.
7. Нерсисянц В. Философия права. М.: Инфра-Норма, 1997. 647 с.
8. Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. Право України. 2013. № 9. С. 34–54.
9. Скакун О. Теорія держави і права: енциклопедичний курс: підручн. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
10. Назаренко Є. До питання про поняття правової культури. Правова культура і підприємництво. К.; Донецьк: Інститут приватного права і підприємництва АПРН України; Донецький інститут підприємництва, 1999. С. 18–19.
11. Максимов С. Ідея права і національний характер. Вісник національного університету внутрішніх справ. 2002. Спецвип. С. 86.
12. Гуренко М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: спец. 12.00.12 «Філософія права». К., 2004. 36 с.

УДК 340.12

СИРОВАЦЬКИЙ В.І.

#### ОНТОЛОГІЧНІ КОНСТАНТИ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ: ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І «ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО»

Стаття присвячена дослідженню пріоритетних буттєвісних констант державного примусу, з-поміж яких виокремлено людську гідність і «загальне благо». З'ясовано, що гідність людини не обов'язково й не бажано потерпає від державного примусу. Якщо таки потерпає, отже, примус здійснений із порушеннями норм природного та позитивного права з боку держави в особі її органів. Більше того, відзначено, що в низці випадків процесуальні дії, що апіорі підпадають під категорію державного примусу, не є ним, оскільки слугують інтересам особи, щодо якої й застосовуються.

**Ключові слова:** онтологія, людина, громадянин, свобода, людська гідність, загальне благо, суспільство, держава, правоохоронні органи, державний примус, філософія права.

Стаття посвящена исследованию приоритетных онтологически обусловленных констант государственного принуждения, среди которых выделены человеческое достоинство и «общее благо». Выяснено, что достоинство человека не обязательно и не желательно страдает от государственного принуждения. Если же страдает, значит, принуждение осуществлено с нарушениями норм естественного и положительного права со стороны государства в лице его органов. Более того, отмечено, что в ряде случаев процессуальные действия, которые априори подпадают под категорию государственного принуждения, не являются им, поскольку служат интересам лица, в отношении которого и применяются.

**Ключевые слова:** онтология, человек, гражданин, свобода, человеческое достоинство, общее благо, общество, государство, правоохранительные органы, государственное принуждение, философия права.

The article is devoted to the study of the priority ontologically determined constants of state coercion, among which are highlighted human dignity and the “common good”.

It has been found that the dignity of a person is not necessarily and not desirably suffers from government coercion. If, however, suffers, then coercion is carried out with violations of the norms of natural and positive law on the part of the state through its organs. Moreover, it is noted that in some cases the procedural actions, a priori fall under the category of state coercion, is not it, since they serve the interests of the person to whom they are applied.

**Key words:** *ontology, person, citizen, freedom, human dignity, common good, society, state, law enforcement agencies, state coercion, philosophy of law.*

**Вступ.** Ідея людської гідності є багатовимірною й торкається абсолютного кола соціо-гуманітарних дисциплін. Практично не має наукової розвідки, методи й принципи якої так чи інакше не відштовхувалися б від категорії людської гідності. Тематика пропонованого дослідження не просто актуально, а гостро актуально співвідноситься з категорією людської гідності, позаяк державний примус у разі порушення його основної темпорально-просторової характеристики (межі) здатен принижувати гідність людини. Ось чому громадські й інші правозахисні організації, суспільство загалом настільки прискіпливо ставляться до питання про дотримання вимог законності під час застосування заходів державного примусу, адже їх порушення автоматично призведе до приниження гідної людини. У цьому контексті актуальною є ще одна категорія – «загальне благо», адже суспільний інтерес або інтереси панівної частини суспільства (мова йде про переважаючу більшість) є єдиновиправданою метою застосування заходів державного примусу й обмеження прав людини, що, врешті, є синонімами.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає у філософсько-правовому аналізі онтологічних констант державного примусу, таких як людська гідність і «загальне благо».

**Результати дослідження.** Ідея людської гідності має давню філософську історію. Її досліджували від часів Платона, Аристотеля й у межах напряму античного стоїцизму. У період Середньовіччя ідея гідності еволюціонувала в працях християнських апологетів, концептуально окреслювалася в християнській патристиці, антиномічно протиставлялася в роботах Августина Аврелія. Нового дицання концепту «гідність людини» надав період європейського Відродження та Просвітництва. Зокрема, постановка й розв'язання проблем у сфері людської гідності мали місце в працях Р. Декарта, Ф. Бекона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта. Нова філософія XIX століття здійснила внесок у генезу вчень про гідність працями А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Достоєвського, Ф. Ніцше, П. Юркевича як представника вітчизняної наукової філософської думки.

Категорія, що вказує на рефлексію особою власної цінності для себе самого та для суспільства. Її критерії-корелянти можуть суттєво варіюватися, проте незмінною лишається сутність, гідність випливає із самоусвідомлення. На думку М. Дойчика, гідністю є не лише ідея, а й реальний емоційно-вольовий стан, інтенція свідомості, яка, на відміну від політико-правових інструментів, притаманна кожній людині [1, с. 5].

Чому важливо говорити про гідність у контексті теми державного примусу? Практично тому ж, чому говорять про відповідальність у контексті свободи й навпаки. Тому, що ці дві категорії є протилежними ланками одного й того самого ланцюга, є пов'язаними діалектично. Гідність людини є межею державного примусу, державний примус – обмеженням гідності, а межі є однією з найбільш стрижневих характеристик темпорально-просторової правової сфери.

У динамічних, глобалізованих умовах сьогодення ідея гідності становить дієвий та унікальний інструмент для пошуку спільного знаменника як на рівні міжособистісних, так і на рівні міждержавних відносин. Кожен індивід, що є людиною апіорно, наділений категорією гідності. Через її призму здійснюється все спілкування, реалізується комунікативна сфера людини. Гідність окреслює рамки людського буття, визначає його акме, перманентно даючи відповіді-акцепти на різного роду оферентні зварення. Як зазначає Е. Шишкіна, філософсько-генезовою основою поняття людської гідності є слова з давньогрецької мови: *ахія* – цінність, *ахіота* – основна цінність, *ахюіс* – гідний. Антична інтерпретація терміна визначає гідність як найвищу цінність, але, попри те, і як обов'язок чинити по-людськи або відповідати за свої нелюдські вчинки [2, с. 17].

Людська гідність – надважлива категорія в трансформаційних, перманентних, швидкісних змінах усередині правової системи. Ця сфера апіорно стає сферою конфлікту. Адже, з одного боку, зріле суспільство неможливо уявити без вільних людей, людей, які поважають самих себе й інших, суспільство, що не терпить свавілля, з іншого ж – процес формування такого зрілого суспільства неможливий без «дорослішання» правоохоронної, судової та пенітенціарної систем,

яке ніколи не відбувається інакше, як методом спроб і помилок. Така постановка питання автоматично порушує низку запитань: якою є природа людської гідності? Чи існують універсально-нормативні підстави стверджувати, що всі людські істоти мають цінність? І чи є ці підстави достатньо вагомими для визнання людських прав? Такі питання визначають коло філософської проблематики для роздумів кожного філософа, котрий звертається до опису цього поняття, особливо у взаємозв'язку з правами людини [3, с. 43]. Зрештою, варто відзначити, що ідея гідності еволюціонувала паралельно з ходом історії та світової філософської думки.

У принципі, яку б із течій ми не намагалися осмислити, все зводиться до розгляду цього особистісного поняття з погляду моральної самосвідомості людини, адже, як відомо, базові принципи й підвалини людської гідності формуватися на базі ірраціонального з урахуванням принципу автономії волі, усвідомлення її значущості, вагомості та особливості, перманентно прямуючи до вдосконалення себе й покращення життя інших і суспільства загалом. Більше того, прагнення до пошуку та постійної модернізації згаданого концепту лежить передусім не в площині праксеології, а в намаганні людини відшукати свою ідентичність. Передавалася ідея, що важливою передумовою втілення й укорінення ідеї людської гідності є потреба людини в любові та повазі. Тобто з підвалин людської природи виринає необхідність у затребуваності, самореалізації та значущості людини, якій необхідно самостверджуватися бодай у власних очах, якщо вже не в очах людей, що її оточують, то бодай у власних. Урешті решт, не до кінця з'ясована та є й досі актуальною наукова студія у сфері пізнання ідеї гідності в межах її значення у сфері утвердження міжнародних і національних правових принципів і цінностей, урегулювання питань гуманітарного права в контексті стрімких глобалізаційних змін тощо. Як слушно зазначає О. Гришук, людська гідність як категорія багатоаспектна, глибоко проникала в зміст права. Ознаки та якості, що визначають і характеризують людську гідність, становлять основу прав і свобод людини, її правового статусу [2, с. 32].

Якщо від теоретичного плавного перейти до нормативного врегулювання питання, то в Загальній декларації прав людини багато разів згадується поняття гідності. Так, зокрема, в самій преамбулі зазначено, що визнання гідності людини, притаманне всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних їхніх прав є основою свободи, справедливості й миру по всій планеті [4]. Зрештою, і саме вітчизняне законодавство теж приділяє чималу увагу питанню гідності особи: вже в преамбулі сказано про необхідність забезпечення гідних умов життя, ст. 3 проголошує, що гідність людини є найвищою соціальною цінністю, ст. 21 указує про рівність у гідності, ст. 28 – про повагу до гідності, ст. 41 – про недопустимість заподіяння шкоди в контексті реалізації інших прав, учинення інших дій, а ст. 68 указує на межі людської гідності й неможливість посягання на гідність інших людей. Ідеться про те, що поряд із правом на гідність на кожному людину покладатиметься обов'язок не посягати на честь і гідність іншого. У статті 105 ідеться про відповідальність за посягання на честь і гідність [2, с. 130]. Саме дві останні статті якраз і виражають сутність державного примусу у сфері гідності людини, а саме: перша з них, тобто ст. 68, говорить про те, що таке межі права людини, указує на те, що межа гідності закінчується там, де починаються права інших людей. Те, що прописано в ст. 105, виражає сутність державного примусу й дуже часто синонімізується з поняттям відповідальності, що є оманливим. Державний примус не є юридичною відповідальністю, він є її наслідком [5]. У такому випадку необхідно відзначити, що термін «людська гідність» безпосередньо пов'язаний із проблематикою державного примусу як у теорії, так і на практиці, оскільки вони пролягають у єдиній діалектичній площині.

Що ж стосується темпорально-просторових характеристик державного примусу, то людська гідність може визначатися як межі державного примусу, так набуваючи зазначеного спрямування. Порушення принципу поваги до людської гідності має місце в ситуаціях, коли низький рівень правової культури та правосвідомості, а також є недоліки правозастосування, що принижують цінність людської гідності. Такий стан речей, у свою чергу, має суттєві негативні наслідки в майбутньому. Функціонування правоохоронної та судової систем дає змогу визначити конкретний праксеологічний вимір цього стану речей, адекватно оцінити наявну ситуацію і проілюструвати конкретну темпорально-просторову характеристику гідності як із погляду суб'єктивного бачення людиною себе самої, так і з дійсних реалій правової системи. Тобто саме у відносинах із державою в особі її правоохоронних і судових органів людина найчастіше зіштовхується з порушенням принципу поваги до людської гідності, тобто в контексті застосування заходів державного примусу.

Проблематика дотримання принципу поваги до людської гідності працівниками поліції детально аналізована в англо-американських правових доктринах, чого не скажеш про романо-германську правову сім'ю. У межах континентального права дотримання принципу законно-

сті й відсутності перешкоджання діяльності органів внутрішніх справ апелное скоріше до людини, аніж до держави та її службових осіб, тоді як американський учений Дж. Лінч указує на неможливість ефективного правозастосування і злагодженого функціонування правової системи поза ретельним дотриманням принципу поваги до гідності людини в діяльності поліції, а також необхідності контролю за цим видом діяльності з метою недопущення зловживань і неправомірних обмежень прав людини [6, с. 43]. Тобто нормальне існування правової системи неможливе поза дотримання принципів поваги до людської гідності її «лицем» – правоохоронними та судовими органами. Окрім поваги до неї, необхідне супутнє дотримання принципів законності, відсутності дискримінації, об'єктивності, незаангажованості, пропорційності, крайня необхідності.

Якщо ж дещо віддалитися від нормативного виміру дослідження питання, а спромогтися більше розглянути його в природно-правовому вимірі, то запорукою успіху професійної поліцейської діяльності щодо мінімізації зловживань і свавільного застосування заходів державного примусу є: 1) здорова й неформальна внутрішня атмосфера зі збереженням службової субординації; 2) теоретичне й практичне навчання впродовж служби; 3) скрупульозність перевірок і контролю; 4) чесність і незаангажованість атестації та підбору кадрів тощо. Усі ці зазначені процедури стануть на перешкоді порушенню закону й професійної етики правоохоронця, натомість апріорно слугуватимуть повазі до гідності людини працівниками правоохоронних органів.

Оскільки тема наукової розвідки відштовхується від категорії державного примусу, а ця сфера цілком і повністю стосується юридичної свободи особи, то зрозуміло, що нас передусім цікавитиме цей зріз проблеми. Як зазначає В. Кучинський, право – офіційно встановлений каталог свободи людини [7, с. 8]. Не лише правові дозволи, а й правові приписи та заборони слугують мірилом юридичної свободи особи. Наділяючи певними повноваженнями певну службову особу, а отже, приписуючи їй ту чи іншу поведінку, закон спрямовує її діяльність на охорону прав і свобод громадян і певною мірою звільняє останніх від необхідності вести боротьбу за свої права наодинці. Правова заборона, у свою чергу, обмежуючи «свободу» протиправної поведінки, водночас гарантує охорону прав і свобод громадян, які добросовісно виконують вимоги закону.

Проте державний примус є особливим і нетиповим аспектом проблеми. Він належить до сфери державної діяльності, де в ім'я інтересів суспільства доволі часто доводиться вдаватися до обмеження основних прав і свобод людини. Найчастіше такою сферою є галузі права з імперативним (публічним) механізмом правового регулювання, хоча бувають і винятки, які ми обговорювали раніше. Особливо гостро стоїть питання щодо можливих і допустимих меж застосування примусових заходів саме в категоріях справ, що не є предметом кримінального чи адміністративного права, адже їх стороною є особа, що навіть не є підозрюваною у справі, а всього лише проживає в зоні стихійного лиха чи не виконує певних зобов'язань договірною праву.

Загалом у теорії державного примусу вкоренилася думка, що він стосується переважно кримінального й адміністративного права, передбачає низку обмежених слідчих дій: виїмку, пошук, освідування, отримання взірців для порівняльного дослідження, поміщення особи в медичний заклад, оскільки вони очевидно містять примусовий характер. Проти цього ніхто не заперечує, адже справді ці процесуальні дії пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян (недоторканності особи, таємниці кореспонденції, недоторканності житла, права на особисте життя). Утім у багатьох випадках указані обмеження постають як свідомі самообмеження, оскільки існує перелік процесуальних дій, що обмежують права і свободи підозрюваного, обвинуваченого, їхніх близьких родичів, але їх не можна зарахувати до категорії примусу, адже це вигідно цим особам. Прикладом цього можуть бути справи по насильницьких злочинах, де підозрюваний чи обвинувачений нерідко зацікавлені у проведенні експертизи, в ході якої на тілі можуть бути виявлені сліди й пошкодження, які б указували на протиправну активність потерпілого, підтверджуючи, отже, що підозрюваний чи обвинувачений застосовував необхідну оборону [8, с. 46]. Це свідчить про те, що та чи інша процесуальна дія, до проведення якої притягнута людина як носій процесуального обов'язку, може й повинна розглядатися або як акція, що відповідає побажанням та інтересам цієї особи, або як захід державного примусу. Із цього мав би випливати логічний умовивід, що саме поняття заходів процесуального примусу як передбачених законом слідчих дій не повинно мати право на існування. Критерій відмежування процесуального примусу від сфери вільного волевиявлення не апріорно примусовий характер тих чи інших слідчих чи судових дій, а психічне ставлення громадянина – суб'єкта кримінального чи адміністративного судочинства – до покладеного на нього обов'язку у правовідносинах зі службовою особою. Якщо людина схвалює покладення на неї цього обов'язку, сприймає його як власний інтерес, це означає, що факт примусу відсутній. Якщо ж вона протестує проти його виконання, бачить у ньому обтяження та

суперечність власним інтересам, виконує його під тиском, загрозою застосування передбаченої законом фізичної сили, тоді примус має місце бути, адже залежно від мотивації людини одне й те саме діяння може розцінюватися і як свобода, і як необхідність. Такий підхід дає змогу певною мірою ранжувати ті чи інші процесуальні дії «за вмістом» у них заходів державного примусу. Одні з них проводяться переважно за клопотанням учасників процесу; другі хоча й проводяться за ініціативою держави, утім за схваленням учасників процесу; треті незалежно від того, за чиєю ініціативою проводяться, можуть мати як примусовий, так і добровільний характер; четверті, за загальним правилом, є примусовими; п'яті стосуються осіб, які не можуть виразити своє ставлення, проте, дізнавшись про них, розціняють як примусові, тощо.

Отже, в рамках вищевикладеного доцільно говорити й про таку категорію, як «загальне благо», зважаючи на її соціокультурний вимір, що само собою акцентує на стрижневій меті застосування державного примусу.

Отже, з метою забезпечення «загального блага» має місце: а) примусова реалізація суб'єктивного права. На перший погляд особа не може бути змушена до реалізації її суб'єктивного права, однак існує низка винятків. Примусова реалізація суб'єктивного права – це, звісно, не свобода або обмежена свобода, а засіб досягнення «загального блага», разом із тим не всі люди усвідомлюють, що право в будь-якому випадку слугує їхнім інтересам. Прикладом такого може стати примусове здійснення права на судовий захист, надання державного адвоката; б) ануляція незаконних і необґрунтованих процесуальних актів як захід примусу теж слугує не лише інтересам підозрюваного, обвинуваченого, а і є «загальним благом», оскільки лікує правову систему загалом, фільтруючи невдалі прецеденти; в) аналогічно до пункту «б» «загальному благо» слугує й відсторонення особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора від подальшого ведення дізнання або слідства, відводи посадових осіб тощо; г) заходи превентивного характеру теж мають характер примусу й разом із тим яскраво демонструють спрямованість на «загальне благо». Зрозуміло, що коли не фізично, то бодай психологічно добровільно жодна людина не відправляється в ізолятори чи місця позбавлення волі, навіть добровільно не залишає власне житло на невизначений термін, а то й назавжди. Утім превентивні заходи суттєво слугують «загальному благо».

**Висновки.** Свобода людини, зіштовхнувшись із заходами державного примусу, одночасно зазнає обмеження, яке і є темпорально-просторовою характеристикою примусу. Гідність людини не обов'язково й не бажано потерпає від державного примусу. Більше того, якщо такі потерпає, отже, примус здійснений із порушеннями норм природного та позитивного права з боку держави в особі її органів. У низці випадків процесуальні дії, що апріорі підпадають під категорію державного примусу, не є ним, оскільки слугують інтересам особи, щодо якої й застосовуються. Урешті-решт, незважаючи на те слугують вони особі чи йдуть проти її волі та інтересів, державний примус завжди слугує інтересам панівної частини суспільства й концепції «загального блага». Якщо «загальне благо» не є метою державного примусу, він є неправомірним, а його темпорально-просторова характеристика – межі – порушені.

#### Список використаних джерел:

1. Дойчик М.В. Ідея гідності в історії європейської філософії. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2017. 316 с.
2. Людська гідність: що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі, України» (м. Київ, 10–11 жовтня 2016 рік). Харків: В деле, 2017. 213 с.
3. Macready J.D. Hannah Arendt and the fragility of human Dignity. Lexington Books, 2017. 158 p.
4. Загальна декларація прав людини. URL: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015).
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/-laws/show/254k/96-вр>.
6. Human dignity and the police: Ethics and integrity in police work / by ed. Gerald W. Lynch. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1999. 183 p.
7. Кучинский В.А. Личность. Свобода. Право. Москва: Юрид. лит., 1978. 203 с.
8. Еникеев З.Д. Меры процессуального принуждения в системе средств обеспечения обвинения и защиты. Уфа: Советская мысль, 1978. 98 с.